

**Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü**

**Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik),
15-34 doi:10.28956/gbd.1022057**

Gendarmerie and Coast Guard Academy

Institute of Security Sciences

Journal of Security Sciences, The Special Issue of the 2nd International Security Congress (Intelligence & Security), 15-34 doi:10.28956/gbd.1022057

Makale Türü ve Başlığı / Article Type and Title

Konferans Bildirisi / Research Article

İslâmiyet'in Kabulünden Sonra Türklerde İstihbarat Felsefesi

Philosophy of Intelligence in Turks After the Acceptance of Islam

Yazar(lar) / Writer(s)

1- İsmail Hakkı. DEMİRCİOĞLU. Prof. Dr. JSGA, demircioglu61@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8155-8617

2- Onur GÜVEN. Arş. Gör. JSGA, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, guvenonur@jandarma.gov.tr, ORCID: 0000-0002-3640-2816

3- Yağmur HİNİZ. Arş. Gör. JSGA, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, yagmurhnz.61@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1358-1356

Bilgilendirme / Acknowledgement:

-Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar:

-Makalemizde etik kurulu izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektiren bir durum yoktur

-Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

-Bu çalışma, 23 – 25 Eylül 2021 tarihinde düzenlenen “İstihbarat ve Güvenlik” konulu 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi'nde sunulmuş tebliğin genişletilmiş halidir.

Bu makale iThenticate tarafından kontrol edilmiştir.

This article was checked by iThenticate.

Makale Geliş Tarihi / First Received : 11.11.2021

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 14.12.2021

Atf Bilgisi / Citation:

Demircioğlu, İ.H., Güven, O. ve Hınız, Y. (2021). İslâmiyet'in Kabulünden Sonra Türklerde İstihbarat Felsefesi. Güvenliği. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 2. Uluslararası Güvenlik Kongresi Özel Sayısı (İstihbarat ve Güvenlik), ss.15-34, doi:10.28956/gbd.1022057

İSLAMİYET'İN KABULÜNDEN SONRA TÜRKLERDE İSTİHBARAT FELSEFESİ

Öz

Devletler tarih boyunca sürekli rekabet halinde olmuştur. Birbirleriyle rekabet eden devletler için üstünlük kurmanın bir yolu diğer devletler ile ilgili bilgi sahibi olmaktan geçer. Zira dünyada yaşanan siyasi, sosyal, ekonomik, askeri ve teknolojik gelişmelerin takip edilmesi devlet politikalarının belirlenmesinde önem arz etmektedir. Devlet ve halk aleyhindeki gelişmelerin saptanması ve tedbirlerin alınması, ülkeyi iç ve dış tehditler karşısında güçlü kılacak bilgilerin temini gibi konular istihbarat faaliyetlerinin zeminini (dayanağını) oluşturmaktadır.

Türkler devlet kurma ve teşkilatlanma noktasında kadim bir kültürün mirasçısı olmuşlardır. Sahip oldukları devlet geleneği askeri, siyasi ve idari açıdan sistemli organizasyonlar oluşturmalarına yol açmıştır. İstihbarat faaliyetleri noktasında eski Türkler hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Türk tarihinin kırılma noktalarından biri olan Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kurulan Türk-İslâm devletlerinin istihbarata yönelik uygulamış oldukları politikalar hakkında teferruatlı bilgilere ulaşmak mümkündür. Türk tarihi içerisinde sistematik istihbarat yapıları, İslamiyet'in kabulünden sonra İran ve İslam devlet geleneklerinin mirası üzerine inşa edilmiştir. Bu çalışmada, Karahanlı Devleti, Gazneli Devleti ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun istihbarata dair geliştirmiş oldukları sistemleri ve kurumları incelenmiştir. Araştırma nitel bir anlayışla gerçekleştirilmiş olup veriler, tarihsel yöntemin ışığında elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstihbarat, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Alp Arslan, Nizâmülmülk

PHILOSOPHY OF INTELLIGENCE IN TURKS AFTER THE ACCEPTANCE OF ISLAM

Abstract

Throughout the history, states have always been in conflict. Another way to establish supremacy for the states which are in rivalry over each other is to have information about other states. Likewise, following the political, social, economic, military, and technological developments in the world is important in determining the state policies. Inferring the developments against the state and the public and taking measures and collection of information that will make the state strong against internal and external threats constitute the basis of intelligence.

Turks have been the heirs of an ancient culture when it comes to organization of a state. The state tradition that they have has led them to form systematic organizations in terms of military, political and administrative facets. There is, however, no detailed information about the intelligence activities of the ancient Turks. Nevertheless, it is possible to reach detailed information about the policies implemented by the Turkish-Islamic states, which were established after the conversion of Turks to Islam, which was one of the ground-breaking points in Turkish history. After the adoption of Islam, systematic intelligence structures in Turkish history are based on the legacy of Iran and Islamic state traditions. In this study, the systems and institutions relating to intelligence developed by the Karakhanid and Ghaznavid States and the Great Seljuk Empire will be examined. This research was carried out with a qualitative understanding and the data were obtained with the help of the historical method.

Key Words: Intelligence, Ghaznavids, Karakhanids, Seljuks, Alp Arslan, Nizâmülmülk

GİRİŞ

Tarih boyunca devletler daima birbirleriyle çatışma ve rekabet hâlinde olmuştur. Bu rekabet hâli, kimi zaman savaş, kimi zaman da bilgi ve teknoloji üstünlüğü şeklinde kendini göstermiştir. Her iki durumda da devletler, rekabet içerisinde olduğu diğer devletler hakkında bilgi edinmeyi amaçlamışlardır. Bilgiye erişmek, erişilen bilgiyi devlet ve toplum menfaati doğrultusunda yorumlamak, sonrasında da faydalı bir şekilde kullanmak her dönem önemli görülmüştür. Bununla birlikte devletlerin varlıklarını sürdürmelerinin yolunu ilk aşamada, ülke içerisindeki adaletin tesis edilmesi, toplumun refahının sağlanması ve siyasi-askerî yapının güçlendirilmesi olarak izah etmek mümkündür. Ayrıca ülke dışında ve içinde siyasi, sosyal, ekonomik, teknolojik ve kültürel gelişmelerin takip edilmesi devletin belirleyeceği strateji açısından değerlidir. Devlet ve halk aleyhindeki gelişmelerin saptanması ve tedbirlerin alınması; ülkeyi iç ve dış tehditler karşısında güçlü kılabilecek bilgilerin temini gibi konular istihbarat faaliyetlerinin zeminini oluşturmaktadır. Temelde ülke sınırları içinde ve dışında devletin lehine olan bilgilerin toplanması hususu her dönemde önemli görülmüş ve buna uygun olarak organizasyonlar yapılmıştır.

İstihbarata yönelik ilk faaliyetler, devlet mekanizmasının ortaya çıkmasıyla başlamış ve süreç içerisinde gelişmiştir. İstihbaratın düzenli olarak işlemesi ülkeden ülkeye farklılık göstermiş; askerî istihbarat, dış ve iç istihbarat gibi konular devletlerin yürüttüğü strateji ile şekillenmiştir. Nitekim ülkelerin sahip olduğu her türlü gücün korunması, belirleyeceği plan doğrultusunda geçerlilik kazanmıştır. Süreç içerisinde devletlerin hedefleri doğrultusunda şekillenen istihbarat faaliyetleri, ülkelerin politikalarının belirlemede rol oynamıştır.

Devletin yönetici kesimi ile halk arasında birçok açıdan bağ vardır. Özellikle ülke içerisinde yaşayan toplulukların mezhep farklılıkları ve dinî eğilimleri devlet/toplum bağına şekillendiren unsurlardır. Bu noktada hem ülke içerisindeki din ve mezhep farklılıklarının tespiti hem de rekabet içindeki devletlerin dinî eğilimlerinin bilinirliği devlet otoritesi açısından kritiktir. Çünkü devletler bu mezhepsel çeşitlikten dolayı stratejiler belirlemiş ve istihbarat faaliyetlerini özellikle Ortaçağ'da bu çerçevede geliştirmişlerdir. İslâm devletleri bunun en bariz örneğini oluşturmaktadır. X.yüzyılda Kuzey Afrika merkezli kurulan Şii Fâtımî Devleti (909-1171) Sünnî devletler karşısında askerî ve siyasi açıdan üstünlük kurmanın yolunu, yetiştirdiği casuslar vasıtasıyla uygulamışlardır Fâtımîler kurmuş oldukları Ezher¹ isimli

¹ Ezher, Fâtımî Devleti döneminde kurulmuş olan dinî bir eğitim kurumu hüviyetindedir. Bu eğitim kurumu, camii etrafında oluşturulan külliye biçimindeki yapıdan müteşekkildir. Ezher, doğrudan istihbarat elamanı yetiştiren

yapıyla beraber Şii propagandacılar yetiştirmiş ve bunları Sünni ağırlıklı bölgelere göndererek, orada yaşayan grupların zihnine girerek, inançları ve yöneticileri ile ilişkilerini sorgulatarak üzerlerinde dinî açıdan zayıflık oluşturmayı hedeflemişlerdir (Yılmaz, 2016, ss.25-26). Bunun sonucunda ise merkezî otoritenin çökeceği inancı Fâtımî Devleti yöneticilerinde hâkim olmuştur. Fâtımî Devleti içerisinde modern anlamda bir istihbarat organizasyonu olmasa dâhi devletin kurmuş olduğu Ezher sistemi de bir istihbarat aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fâtımîlerin yürütmüş oldukları stratejiyi ilerleyen dönemlerde bir başka devletin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı görülmektedir. Şii Kızılbaş elemanlarının Osmanlı Devleti içerisindeki topluluklar üzerinde Şii propagandası yaparak düşüncelerini yaymaya çalışmaları Fâtımî politikasının devamı olarak nitelendirilebilir. Kızılbaşların bu politikası Osmanlı Devleti'ne ciddi zararlar vermiştir (Gündüz, 2021, ss.53-96).

Türkler devlet kurma ve teşkilatlanma noktasında kadim bir kültürün mirasçısı olmuşlardır. Sahip oldukları devlet geleneği askerî, siyasi ve idari açıdan sistemli organizasyonlar oluşturmalarına yol açmıştır. İstihbarat faaliyetleri noktasında eski Türkler (Türkistan merkezli kurulan Türk devletleri) hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Türk tarihinde önemli bir kırılma noktası olan İslamiyet'in kabulü ve sonrasında kurulan Türk-İslam devletlerinin istihbarata yönelik uygulamış oldukları politikalar hakkında teferruatlı bilgilere ulaşmak mümkündür. Türk tarihi içerisinde örgütlü ve sistematik istihbarat yapıları, İslamiyet'in kabulünü müteakip İran ve İslam devlet geleneklerinin mirası üzerine inşa edilmiştir. Casusluk ve istihbarat gibi konular İslam hukuku içerisinde yer almıştır. Türklerin devlet düzeyinde İslamiyet'i kabulü ve istihbarat faaliyetleri güçlü olan devletlerin bulunduğu daha geniş coğrafyaya yayılmaları, süreç içerisinde istihbarata verilen önemin artmasına neden olmuştur. Türk-İslam devletleri içerisinde örgütlü istihbarat faaliyetlerinin ilk olarak görüldüğü evre Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devleti Dönemleri'dir.

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu Devleti'ndeki istihbarat faaliyetleriyle ilgili olarak o dönemlerde ele alınan, ana kaynak hüviyetindeki eserlerde önemli ayrıntılar mevcuttur. İslamiyet'in varlığının geniş çapta yayıldığı ilk devlet olan Karahanlılar da düşmana yönelik bilgi toplaması için askerî yapı içerisinde bir birlik oluşturmuştur. Yine bu dönemde Yûsuf Has Hâcib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserde devlet idaresinin istihbarat alanında ne gibi hamleler yapması gerektiği vurgulanmıştır.

kurum veya istihbarat merkezi olarak kullanılmamıştır. Burada genel olarak Şii propagandacıları yetiştirilmekteydi. Ezher için bkz. (Aşur, 1995, ss.59-63).

Gazneliler Dönemi'nde ise Dîvânü'l-berîd (Dağ, 2012, s.16) teşkilatı çerçevesinde sistemli bir organizasyon meydana getirilmiştir. Bu dönemde istihbarat amaçlı çeşitli bilgilerin toplanması için araç-gereçler geliştirilmiş ve etkin bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde zikredilmesi gereken önemli husus Vezir Nizâmülmülk ve eseri Siyasetname'dir. Bu eserde Büyük Selçuklu Veziri, son derece önemli bir görev olarak gördüğü istihbarat faaliyetlerine atanacak kişilerde aranması gereken özelliklerden bahsetmiştir. Ayrıca büyükelçilerin de istihbarat faaliyetlerinde kıymetli bir rol oynayabileceğine değinmiştir. Neticede Vezir Nizâmülmülk, devlet içerisinde istihbarat faaliyetlerine gereken önemin verilmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir.

Orta Çağ'da devletler arasındaki ilişkilerin dengede gitmesinin zor olduğu ve güç dengelerinin sürekli olarak değiştiği bir ortamda devlet idarecileri, diğer devletlerden bilgi edinilmesini sağlayacak organizasyonların kurulmasına önem vermişlerdir. Nitekim Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu gibi döneminin önde gelen devletleri istihbarat konusu üzerinde ciddiyetle durmuşlardır. Bu durum ana kaynaklara da yansımıştır.

1. İSTİHBARAT KAVRAMI VE ESKİ TÜRKLERDE İSTİHBARAT

İstihbaratın genel tanımları içerisinde olan haberleşme sistemi, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren gelişim ve değişim geçirerek önemini muhafaza etmiştir. İnsanlar karşılıklı olarak ilişkide buldukları ve iletişim kurmak istedikleri toplumlar hakkında bilgi toplamak istemişlerdir. Haberleşme faaliyeti gibi istihbarat da milletlerin karşılıklı münasebet kurmalarıyla tarih sahnesine çıkmıştır. Kurulan bu münasebet, devlet sisteminin ortaya çıkmasından sonra rekabete dayalı bir hâl almış; devletlerin hayatta kalmaları sürdürülen mücadelenin seviyesine bağlı olarak değişkenlik göstermiştir.

Rekabette üstünlük sağlamanın stratejik yönlerinden birisi de rakipler hakkında bilgi edinme metotlarının belirlenmesi olmuştur. Bilgi edinmek, bilgi toplamak ve o bilgiyi etkin bir biçimde kullanmak sistemli bir organizasyonun ürünüdür. Çinli komutan ve savaş sanatı uzmanı Sun Tzu'nun "Düşman hakkında sürekli bilgi alınmadıkça ve doğru zamanda hamle yapılmadıkça savaş uzun yıllar sürebilir. Bilgiye erişmenin tek yolu casusluktur." (Tzu, 2017, s.101) şeklindeki ifadeleri bilgi toplama hususunun önemini göstermektedir.

İstihbarat kelimesi Arapça kökenli istihbar kelimesinin çoğuludur ve haber alma, duyma anlamındadır. İngilizce istihbarat, intelligence kelimesine karşılık gelmektedir. Bu ifade, sözlük anlamıyla akıl, zekâ olarak geçer. Ancak burada bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi şeklinde kullanılmaktadır. Almandada haberler, Fransızcada ise öğrenme, aydınlanma anlamlarına gelmektedir (Avcı,

2004, s.12). Netice itibarıyla istihbarat, kelime anlamı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermekte; bu durumun oluşmasında ülkelerin istihbaratı kullanışı ve anlamlandırma yöntemleri belirleyici rol oynamaktadır.

İstihbaratın manasındaki farklılıklar, kelimeyi tanımlamada da karşımıza çıkmaktadır. İstihbarat, genelde devletlerin özeldeyse kurum ve kuruluşların, şirketlerin, toplulukların kullanım amacına göre farklı fonksiyonları bünyesinde barındırır. Türk Dil Kurumu'nun tanımlamasına göre “Yeni öğrenilen bilgiler, haberler, duyular ve bilgi toplama, haber alma.” anlamlarına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr/istihbarat>). Bu tanımın dışında istihbarat elde edilebilen tüm bilgi kaynaklarından, her türlü araç ve gerecin kullanılması vasıtasıyla ulaşılan verinin sınıflandırılması, karşılaştırılması ve analiz edilerek değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan bilgiler bütünü olarak tanımlanabilir (Özdağ, 2010, s.30). İstihbarat bilgi toplama aracı olarak kullanılmasının dışında propaganda faaliyetleri, ülke çıkarlarına hizmet eden her türlü gizli operasyonlar da bu kapsamda kullanılmaktadır.

İstihbarat elde edilme ve kullanılma yöntemlerine göre çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır. Doğal olarak tarihsel süreç içerisinde istihbarat türleri gelişen teknoloji ve bilgi hızına paralel olarak değişiklik göstermektedir. Açık ve kapalı kaynak istihbaratı, teknik istihbarat, askerî, siber ve stratejik istihbarat gibi çoğaltabileceğimiz istihbarat türleri bulunmaktadır (Yılmaz, 2007, s.125-127). Tarih süreci içerisinde istihbarat değerlendirildiğinde istihbarî faaliyetleri genel kapsamda iç ve dış istihbarat olmak üzere iki başlık altında gruplandırılabilir. Sistemli bir istihbarat ağına sahip olan devletler veya imparatorluklarda hükümdarın hem ülkesinin sınırları dâhilinde kalan yerlerde hem de dışarıda oluşan gelişmeleri takip etmesi gerekmektedir. Bu sebeple iç ve dış kaynaklı istihbarî bilgilerin toplanıp değerlendirilmesi, düşman olma potansiyelindekilerin tespiti son derece önemli bir unsurdur.

İç istihbarat, ülke içerisinde meydana gelen terörizm, karşı istihbarat, asayiş ve düzeni bozmak, farklı mezhepten kişiler arasında toplumsal çatışmayı tetikleme gibi hadiseleri tespit ederek onları bertaraf etmek için yapılan her türlü istihbarî faaliyetlerdir. Tarih boyunca kurulan devletler içerisinde iç istihbarat önemli bir konumda bulunmuş ve devlet yetkilileri bu çerçevede önleyici birtakım sistemler geliştirmiştir. Hükümdar aleyhinde gelişebilecek olaylar, hanedan içi kavgalar veya toplumsal huzursuzluğun kaynağı olabilecek olaylara karşı önceden önlem almak amacıyla iç istihbarat birimleri oluşturulmuştur.

Dış istihbarat, devletin rekabet içerisinde olduğu diğer devletler hakkında çeşitli bilgiler toplanmasıdır. Bu bilgiler özellikle siyasi, sosyal, ekonomik, dinî ve askerî alanlara yoğunlaşmaktadır. Ülkeye dışarıdan gelebilecek tehditleri engellemek maksadıyla tehlike oluşturma potansiyeli olan her türlü örgütün elindeki imkânları tespit ederek buna karşı bir strateji geliştirme dış istihbaratın önemli bir misyonudur.

İstihbarat faaliyetlerinin içeriği geniş kapsamlı olabilmektedir. İstihbarat sadece başka ülkelerin siyasi gelişmelerini takip etmek değil; aynı zamanda taht hakkının hanedan üyeliği sistemiyle ilerlediği Türk devletlerinde kendisine rakip olabilecek bir üyenin hamlelerini tespit etmek de istihbarî faaliyet kapsamına girmektedir.

Her devlette olduğu gibi eski Türklerde de istihbarat sistemi vardı. Ancak bu sistem ilk başlarda daha çok casusluk kavramı üzerine şekillenmişti. Türkistan coğrafyasında kurulan Türk devletleri casuslara çâşut, ihbar etme işine ise çâşutlama derlerdi (Özcan, 1993, s.166). Türk yazıtlarında geçen sabcı kelimesi haberci anlamı taşımakta; Oğuzlar elçi ve haberci görevi üstlenen kişilere yazıkçı-salıkçı demektedir. Bunların dışında elçiler ve yirçi denilen kılavuzlar da askerî teşkilat ve devlet yönetimi için önemli bir mevkide bulunuyorlardı. Elçilik, istihbarat açısından devlete bilgi sağlayan kıymetli bir kurumdu (Pehlivanlı, 2002, ss.280-281).

Elçilik görevinde bulunan kişiler büyük çoğunlukla dokunulmazdı ancak şüpheli hareketlerde bulunan elçilere casus şüphesiyle yaklaşılr ve derhal sınır dışı edilirdi. Özellikle Çin İmparatorluğu'nun Hun ve Göktürkleri zayıflatmak amacıyla casusluk faaliyetlerin buldukları tespit edilmiştir. Aynı şekilde Doğu Roma İmparatorluğu da casuslar vasıtasıyla Avrupa Hunlarının içine sızmaya çalışmışlardı (Kafesoğlu, 1988, s.235). Çâşutlar (casuslar), özellikle din adamlarından seçilmekteydi. Çinli ve Buda dinine mensup casuslar Türklerin içine sızarak kendi dinlerini yayma girişiminde bulunmuş; böylece devleti içeriden sarsmanın yollarını aramışlardır. Din adamları dışında Çinli seyyahlar da etkin bir şekilde casusluk görevlerini yerine getirmişlerdir. Seyyahlar, Türk topluluklarının sosyal yaşantılarını, gelenek ve göreneklerini not eder; ayrıca iç güvenlik gibi konularda ne gibi tedbirler aldıklarını öğrenirlerdi. Çinli Chang-Chien, bu görevi üstlenen ilk casus olarak bilinmektedir (Ekrem, 1999, s.5-11).

Çinliler, casusluk faaliyetlerinde ileri seviyelere ulaşmıştır. Öyle ki Göktürk Devleti'nin ikiye ayrılıp daha sonra parçalanmasında yine bu casusların yol açtığı hadiseler büyük rol oynamıştır. Türklere karşı bozkır coğrafyasında din adamı veya seyyah görüntüsü arkasında sürdürülen istihbarat faaliyetlerine örnek olarak Uygurlar da verilebilir. Ancak Türklerin bu tip durum karşısında nasıl reaksiyon verdikleri ve karşı istihbarat sistemini organize edip etmediği hakkında teferruatlı bilgi bulunmamaktadır (Pehlivanlı, 2002, ss.279-282). Sadece kullanılan terimler tespit edilebilmiştir. Türklerin casusluk ve istihbarat gibi alanlarda en azından bilgi sahibi olduklarına şüphe yoktur.

2. İSLÂMİYET'İN ERKEN DÖNEMİNDE İSTİHBARAT ANLAYIŞI

İslam devletlerinde iç ve dış tehdide karşı oluşturulan ve gizli bilgileri ilgili devlet kurumlarına ileten istihbarat birimi meydana getirilmişti. İstihbaratın yanında Arapça muhaberât kelimesi de kurumun tanımlanması için kullanılmıştır. Bu görevi yerine getiren kişilere gözetleyen-araştıran anlamında casus ve haber taşıyan

anlamında sâhibü'l-haber ile sâhibü's-sır kelimeleri kullanılmıştır (Yılmaz, 2016, s.200).

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed, hem savaş hem de barış zamanında muhaliflere üstünlük kurmak amacıyla askerî, siyasi ve ekonomik alanda istihbarat çalışmalarında bulunarak casuslar görevlendirmiştir (Büyükarıslan, 2020, ss.101-105). Hz. Muhammed Dönemi'nde iç ve dış istihbarata yönelik faaliyetlerin olduğu tespit edilmiştir. Dış tehdit olarak görülen düşmanlara karşı istihbarat çalışmaları daha fazladır. İç güvenliğin sağlanması noktasında da bazı önlemler alınmıştır. Hendek Savaşı'nda, Müslümanları arkadan vurmak için hamle yapmayı planlayan Yahudilerin bu düşünceleri Peygamber Efendimiz tarafından görevlendirilen Zübeyr B. Avvam'ın istihbaratı sayesinde önceden öğrenilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, Yahudilerin Müslümanlara yönelik planlarını öğrenmek amacıyla Zeyd B. Sabit'ten İbranice öğrenmesini istemiştir (Yılmaz, 2016, s.201).

Peygamber Efendimiz Dönemi'nde yukarıda ifade edilen gelişmeler olmasına karşın düzenli ve sistemli bir istihbarat kurumu kurulmamıştır. İstihbarat görevini yerine getiren kişiler kolluk görevini yerine getiren Şurta birlikleriyle beraber doğrudan Hz. Muhammed'e bağlıdırlar. Peygamberimizin doğrudan görevlendirmeleriyle sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmışlardır (Üstüner, 2001, s.5 vd.).

Hulefâ-yi Râşidîn zamanında istihbaratın önemi daha da artmış ve halifeler sürekli olarak casusluk faaliyetlerinin önemine vurgu yapmışlardır. Hz. Ömer ve Hz. Ali, düşman hakkında istihbarat bilgilerinin sunulduğu raporlar istemiştir (Yılmaz, 2016, ss.201-202). İslam devletleri arasında düzenli istihbarat çalışmalarının yapıldığı ilk devlet Emevîlerdir. Kurulan Divânü'l-Berid teşkilatı, resmî olarak haberleşme sistemini oluşturmasının yanında istihbarat, haber taşıma ve takip etme gibi hususları da yerine getirmiştir. Özellikle Muâviye Dönemi'nde istihbarata önem verilmiş, berid teşkilatı ülkenin farklı bölgelerinde merkezler kurulması suretiyle yaygınlaştırılmıştır. Bu faaliyetlere Emevîler 4 milyon dirhem gibi ciddi miktarda para harcamıştır (Çelikkol, 2011, s.329).

Abbâsî Devleti ile birlikte istihbarat kurumsal olarak gelişim göstermiştir. İstihbarat, iç istihbarat, dış istihbarat ve ülke içerisindeki casusların çalışmalarını önlemek için karşı istihbarat olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Posta memurları gizli bilgi taşımak için aktif bir şekilde kullanılmış ve memurların Şurta teşkilatıyla bağlantılı çalışması sağlanmıştır (Yılmaz, 2017, ss.128-136). Berid teşkilatında istihbaratçı göreviyle çalışan memurlar özel olarak seçilmişlerdir. Bunlar ağız sıkı, güvenilir ve yalan söylemeyen kişilerdir. Ayrıca kendilerine özgü haberleşme teknikleri vardır (Yılmaz, 2016, s.202).

Fâtımîler zamanında geliştirilen İnşâ Divanı istihbarat sisteminin çalışmalarını ve maliyetini üstlenmiştir. Casuslar bu divan ile atanır ve ücretlerini alırlardı. Toplanan bilgiler, divanda başkan aracılığıyla analiz edilirdi. Ayrıca Fâtımîler, kadınlar ve

erkeklerden oluşan pek çok casusu halk içine göndererek bilgi toplamak istemişlerdir. Dilenci kılığına giren kadınlar ve çocukların istihbarî bilgi toplamada kritik bir rol üstlendikleri görülmüştür (Yılmaz, 2016, ss.25-30).

Erken dönem İslam devletlerinde istihbarat görevlileri, bilgi toplama sistemleriyle ilgili kurumlara raporlar vermekte; ayrıca dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı bu tehlikenin boyutunu tespit etmekle sorumluydu. İç güvenlik açısından Şurta teşkilatının yapmış olduğu operasyonlara istihbarî bilgi sağlamışlardır. Netice itibarıyla Ortaçağ İslam devletleri arasında güvenlik ve istihbarat stratejilerini belirlemede Şurta ve Berid teşkilatları önemli bir rol oynamışlardır (Harekât,1992, ss.498-501).

3. İLK TÜRK İSLÂM DEVLETLERİNİN İSTİHBARAT ANLAYIŞLARI (KARAHANLI-GAZNELİ-BÜYÜK SELÇUKLU)

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi Türk tarihinin kırılma noktalarından biridir. İslamiyet'in kitlesel olarak Türk toplulukları arasında benimsenmesinden sonra devletler daha organize bir sistem kurma yolunda ilerlemişlerdir. Devletleşme sürecini başarılı bir şekilde uygulayan Karahanlılar, oluşturmuş oldukları kurumlarla Türk-İslam coğrafyası içerisinde siyasi ve idari anlamda söz sahibi olmuşlardır (Genç, 1981, ss.34-65). Doğu Türkistan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hâkimiyet kuran Karahanlılar, Bilge Kül Kadir Han (840) ile başlayan devletleşme süreci XIII. yüzyılın ilk çeyreğine (1212 yılına) kadar sürmüştür. Bu dönemde Karahanlı Devleti; Büyük Selçuklular, Sâmânîler, Abbâsîler, Gazneliler, Gurlular ve Harizmşahlar ile mücadele etmişlerdir. Sosyal, siyasi ve kültürel yaşantılarını Eski Türk kültürü üzerine kurmuşlardır. Satuk Buğra zamanında ise (942-955) İslamiyet'i benimsemişlerdir (Huncan, 2011, ss.115-124).

Türk düşünce yapısı ile devlet anlayışını yansıtan ve Türk-İslâm eserleri arasında müstesna bir yer edinen Kutadgu Bilig, Yûsuf Has Hâcib tarafından yazılmış ve Doğu Karahanlı hükümdarına takdim edilmiştir. Eserde İslâm siyaset düşüncesine yönelik önemli bilgiler verilmektedir. Ayrıca eser Eski Türk kültür geleneğinin izlerini yansıtmaktadır. Bu kıymetli eserde istihbarat konusuna da yer verilmiştir (İnalçık, 1966, ss.259-271).

Yûsuf Has Hâcib, devletin hükümdarı her zaman zinde ve tetikte olmanın, düşmanla haddinden fazla yakınlık kurmanın, düşmanını iyi tanıyıp onu asla küçük görecekle hareketlerde bulunmamanın ve düşmanın silahını, askerini teçhizatını iyice öğrenmenin gerekliliğini vurgulamıştır (Yusuf Has Hâcib, 2017, s.320). Yusuf Has Hâcib ayrıca devlet içerisinde iç güvenliği ve istikrarı isteyen bir hükümdarın dikkatli davranarak halkının güven ve emniyetini sağlayacak tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir (Yusuf Has Hâcib, 2017, ss.165-166). Öğütlerini sürdüren Hâcib, tedbirli ve ihtiyatlı davranmayarak ihmalkârlık yapan bir hükümdarın idaresi uzun ömürlü olmayacaktır. Devlete karşı planlanan saldırıları yetenekli bir

hükümdarın aklı ile önleyebileceği şüphesizdir şeklinde açıklamalarda da bulunmuştur (Yusuf Has Hâcib, 2017, ss.165-167).

Kutadgu Bilig adlı eserde istihbarat, ordu birliklerini nasıl olması gerektiği, askerî stratejiler gibi çeşitli konulara değinilmiştir (Başdin ve Topçu, 2017, s.564). Yûsuf Has Hâcib'e göre ordu birliklerinin sayısal üstünlüğünün bir önemi yoktur. Sayıdan ziyade silah anlamında üstün bir ordunun kurulması daha önemlidir. Ülke içinde ve dışında yapılacak bir askerî harekâta keşif ile haberleşme için gerekli önlemlerin alınması ve istihbaratın sağlanması elzem bir durumdur. İstihbarî bilgiler ışığında düşmanın yiyecek ve su depoları hakkında önceden bilgi sahibi olunmalıdır. Ayrıca düşman hakkında istihbarat toplarken onların yaptığı karşı istihbarata yönelik tedbirler alınmalıdır (Yusuf Has Hâcib, 2017, s.166 vd.).

Yûsuf Has Hâcib, elçi konusunun üzerinde önemle durmuştur. Elçi, devletin temsilcisi konumunda olduğu için devletin durumunun elçiden anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Ona gere elçilerin nazik, sakin, güvenilir, sır saklayabilen, ağzı sıkı, görünüşü düzgün ve zeki başta olmak üzere birtakım özelliklere sahip olması gerekir. Üstün niteliklere sahip bir elçi devletine faydalı olurken tam tersi bir durumda ülkenin saygınlığı zarar görecektir. Elçilerin şaraptan uzak durması gerektiğini vurgulanmıştır. Çünkü alkol alan bir kişinin gizlilik derecesi olan bilgiyi paylaşabilme ihtimali yüksektir (Yusuf Has Hâcib, 2017, ss.205-210).

Karahanlılarda öncü kuvvet olarak kullanılan ve düşmanın geçiş güzergâhlarını tespit eden veya pusu ihtimalini araştıran gruba yezek ismi verilmiştir. Yezek birliklerinin de önünde giden ve düşman öncü birliği olup olmadığını araştıran kuvvetler bulunmaktaydı. Yapılan bu işe ise yol yelimlemek ismi verilmiştir. Gece vakti düşman gözcülerini yakalamak için oluşturulan birliğe tutkak denilmekteydi (Genç, 1981, ss.298-299). Karahanlı Devleti'nde istihbarat faaliyetleri bağlamında harekât esnasında bazı uygulamalar yapılmıştır. Ordu kumandanının düşmanın yakınına konuşlanarak ot ve suya iyice dikkat etmesi gerekirdi. Ayrıca askerlerini iyi izleyerek dil yakalatmamasını sağlamalıdır. Burada amaç düşmanın, asker sayılarını öğrenmesini engellemektir. Düşman kuvvetlerinin vaziyetini öğrenmek için ondan daha hızlı hareket edilmeli, daha önce dil yakalamaya gayret edilmelidir (Koç, 2019, s.18).

Karahanlı ordusunda gözetleme birlikleri önemli bir rol oynamaktaydı. Ordu birliklerinin ani bir düşman baskınına karşı önlem almaları ve ihtiyatlı olmaları için dağların yüksek mevkillerine kargu/karguy isminde yüksek yapılar inşa edilirdi. Burada bir ateş yakılır ve birliğe yaklaşan düşman kuvveti olduğu bilgisi karargâha iletilirdi (Genç, 1981, s.314). Karahanlılarda istihbarat görevlileri seyyah ve dilenci gibi kılıklara girerek kamufle olurlardı. Özellikle hızlı atlar kullanan istihbarat görevlileri bilgiyi ilgili yere en kısa sürede ulaştırmayı hedeflerdi. İstihbarat personeli olarak kadınlar da önemli mevkillerde bulunmaktaydı (Koç, 2019, ss.23-24).

Haberleşmenin etkin bir biçimde yapılması için ribâtlar kullanılmıştır (Yiğit, 2008, ss.76-79). Bilgi aktarımı açısından ribâtlar bir istihbarat merkezi konumundaydı. Haberleşme aracı olarak da ok sıkça kullanmışlardı. Karahanlılar oku kullanarak diğer Türk boylarını savaşa çağırmışlardı. Casus ve istihbarat görevlisi yetiştirmek için belirli bir eğitime ihtiyaç duyulmaktaydı. Karahanlılarda elçi, vali, kâtip ve kadı gibi meslek dalları için görevli yetiştiren okullar istihbarat personeli de yetiştirmekteydi. Tamgaç Han İbrahim, kendi adıyla kurduğu medresede istihbarat için uzman kişilerin yetiştirilmesine önem vermiştir (Koç, 2019, s.14).

Karahanlıların ardından istihbarat teşkilatı noktasında ifade edilmesi gereken diğer Türk-İslâm devleti Gaznelilerdir. Gazneliler, istihbarat alanında sistemli bir organizasyon oluşturan ilk Türk devletlerinden birisidir. Bu açıdan bakıldığında Gazneli Devleti kendisinden sonra gelen devletlere askerî teşkilat anlamında örnek olmuştur. Gazneliler; Afganistan, Horasan ve Hindistan'ın kuzey bölgelerinde 963-1186 yılları arasında var olmuştur (Merçil, 2019, s.90).

Gazneli Devleti'nden istihbarat çalışmaları divan teşkilatına bağlı olarak Divan-ı Berid sistemi içerisinde sürdürülmekteydi. İstihbarat için görevlendirilen kişiler bizzat hükümdar tarafından seçilirdi. Bu kişilere kasıd (kasıdan-ı musri), eskudar, peyk (ulak), rikabdar, hayltaş, tazend gibi isimler verilirdi (Nuhoğlu, 1995, s.284). İstihbarat görevlilerine yüksek maaş verilirdi. Her bir şehirde istihbarat faaliyetlerini yürüten kişiler bulunurdu.

Gazneliler Dönemi'nde şifreli mektup kullanımı yaygındı. Şifreli bir şekilde hazırlanan ve gizli bilgiler içeren mektuplar Dîvân-ı Risâlet'e gönderilerek çözüldü. Şifreli mektupların taşınması hususu önemli bir durumdu. Atların eyer kısmına ve kumaşlara gizlenirdi. Bunun dışında istihbarî bilgi, baston gibi el aletlerine özenle saklanırdı (Koç, 2019, s.31). Gaznelilerin muhabere kurumu olarak kullandığı birimin adı Divan-ı İnşâ'dır. Ayrıca gizli haber alma birimi olarak da Dîvân-ı İshrâf faaliyet göstermekteydi (Koç, 2019, s.34).

Askerî organizasyon içerisinde Sâhib-i Berîd-i Leşker ismi verilen bir sınıf bulunmaktaydı. Bu sınıfın görevi başlıca sefere çıkan orduyla beraber gönderilerek ordunun durumunu kontrol etmek, savaşın vaziyetini ve ganimetlerin nasıl dağıtılacağını sultana rapor etmektir (Nuhoğlu, 1995, s.325). Bu görevli, bizzat Sultan Mesud tarafından tayin edilirdi. Gazne ordusu sefere çıkacağı zaman haberleşmeyi sağlayan bir yapı vardı. Bu kapsamda süvariler, hayltaşlar, mücemmizler hızlı bir şekilde at kullanarak ilgili yerlere istihbarî bilgiler taşırlardı (Nuhoğlu, 1995, ss.270-275).

Gazneli Sultan Mahmud casusların görevlendirilmesi konusuna son derece önem verilmiştir. Rekabet içerisinde oldukları Samani ve Karahanlı gibi devletlerin merkezlerine casuslar göndererek faaliyetlerinden haberdar olmak istemişlerdir. Bunun dışında aynı zamanda hanedan üyelerinin hâl ve hareketleri hakkında bilgi

sahibi olmak için casuslar görevlendirilmiştir. Sultan Mahmud oğlu Mesud'un sarayına casus yerleştirmiştir (Altungök, 2012, ss.190-192). İç güvenliğinin tesisi noktasında Şii ve Mu'tezilî grupları ciddi manada sorun çıkarmıştır. İstihbarat anlamında bu dinî grupların takip edilmesi ve olumsuz faaliyetlerin önlenmesi için çalışmalar yapılmıştır. Farklı mezheplere mensup toplulukların güvenlik anlamında takip ettirilmesi Karahanlılarda da yaygındı. Çünkü o dönemde mezhep çatışmaları büyük çaplı isyanlara ve devletin zayıflamasına yol açmaktaydı (Huncan, 2011, s.250 vd.).

Sultan Mahmud Dönemi'nde kurulan istihbarat organizasyonu, Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından Selçuklu sultanlarına ders niteliğinde olması için övgüyle bahsedilmiştir. Nizâmülmülk, Sultan Mahmud'un ülkesinde çalınan bir hayvandan dâhi haberdar olduğunu belirtmiştir (Nizamü'l-Mülk, 2017, s.136). Gazneliler Dönemi'nde sâhib-i berîdlerin yolsuzluk gibi birtakım olayların önüne geçtiği bilinmektedir. Sultan Mesud, valilerin de denetlenmesi için sâhib-i berîdleri görevlendirebilmekteydi. Valilerin halk ile olan münasebetleri merkeze rapor şeklinde gönderilirdi. Devleti aleyhinde bilgi sızdıran görevliler ise en ağır cezaya çarptırılır; derisi yüzülenlerin cesetleri teşhir için sergilenirdi (Nuhoğlu, 1995, s.360).

Türklerin kurdukları en büyük hanedanlardan biri olan Büyük Selçuklular ise 10. yüzyılda Cend'e göç eden ve İslam'ı benimseyen Selçuk Bey'in soyundan gelen Tuğrul ve Çağrı Beyler tarafından Dandanakan Savaşı'nın ardından Horasan'da kurulmuştur (23 Mayıs 1040). Selçuklular kısa zamanda geniş fetihler yaparak büyük bir imparatorluk kurmuşlar ve İslam dünyasına karşı atağa geçmiş bulunan Bizans'ı Malazgirt Zaferi ile durdurarak Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesini sağlamışlardır. Selçuklularda kurumsallaşma, hüküm sürdükleri coğrafyanın da etkisiyle Fars ve İslam idari geleneklerinin mirası üzerine şekillenmiştir. Kendilerinden önce kurulan Gazneli Devleti'nde ve Abbâsî Devleti'nde istihbarat işleriyle Berîd teşkilatının ilgilenmesi Selçukluların da bu kurumu ihdas etmesini sağlamıştır. Selçuklularda istihbarat işleriyle ilgilenen kuruma Divânü'l-berîd, başında bulunan şahsa ise sâhib-i dîvân-ı berîd denilmiştir. (Merçil, 2015, s.126).

İran coğrafyasında hüküm süren Selçukluların kendilerinden farklı etnik kökene sahip olan bir millete hükmetmeleri istihbarat faaliyetlerine önem vermelerini sağlamıştır. İstihbarat faaliyetleri erken bir dönemde devletin kuruluş aşamasında başlamıştır. Aynı dönemde ve aynı coğrafyada yaşamaları sebebiyle Gazneliler ile sürekli mücadele halinde olan Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan önce "kınık uruğundan casuslar" göndererek Gazneli Sultan Mesud'un hazırlıklarını incelemişlerdir. (Delibalta, 2018, s.48).

Selçuklular istihbarat faaliyetlerini yürütürken diğer devletler de onlara karşı istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu devletlerden biri de Abbâsîlerdir. Ortaçağ'da sultanların ve emirlerin ele geçirdikleri bölgelerde hâkimiyetlerini

meşrûlaştırmak amacıyla Abbâsî halifesinden onay almaları gerekmektedir. Halifenin menşur vermesiyle sultanın hâkimiyeti onaylanmış olmaktadır (Merçil, 2004, ss.149-150). Tuğrul Bey de bundan dolayı devleti kurduktan sonra menşur almak amacıyla Abbâsî halifesi Kaim-Biemrillâh ile iletişime geçmiştir. Halife, Tuğrul Bey'i daha iyi tanıyabilmek için kadılık görevinde bulunan Şâfiî fakihî Mâverdi'yi Selçuklulara elçi olarak göndermiştir. Mâverdi Selçukluların yanında bulunduğu süreçte onlarla ilgili edindiği bilgileri raporlar şeklinde halifeye göndermiştir. Mektuplar halifeye ulaşmadan Selçuklular tarafından ele geçirilmesine rağmen yaşanan bu durum Abbâsîlerin Selçuklulara karşı istihbarat faaliyeti yürüttüğünü ve Selçukluların da bu faaliyetleri takip ettiğini göstermektedir (İbnü'l-Esîr, 1987, s.43)

Bu dönemde istihbaratla ilgili üstünde durulan konulardan biri de Sultan Alp Arslan'ın bu teşkilattan hoşlanmadığı ve bu yüzden bir sâhib-i haber görevlendirmedir (İbnü'l-Esîr, 1987, s.79). Kaynaklarda Selçuklu ailesinden Kavurd'un isyan edip bağımsız hareket etmesinin, İsmâilî faaliyetlerinin takip edilememesinin ve Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Anadolu'daki ilerleyişinden haberdar olunamamasının Alp Arslan'ın bu kuruma önem vermemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir (Bündârî, 2016, s.65).

Kaynaklarda dostu düşman, düşmanı da dost gösterebileceği bu da önemli sorunlara yol açabileceği endişesiyle Sultan Alp Arslan'ın böyle bir tercihte bulunduğu yazılmaktadır (Nizamülmülk, 2017, s.137; Bündârî, 2016, s.65). Eski Türklerde dış istihbarat yapılsa da devletin kendi milletine karşı böyle bir istihbarat faaliyetinde bulunduğu dair bilgi yoktur. Bozkır kültür ananeleriyle yetişen Sultan Alp Arslan'ın da bu mevzuya ahlaki bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Sultanın üzerinde durduğu nokta istihbarat faaliyetleri yürütenlerin yetkilerini kötüye kullanarak devletin bekasına hâlel getirmeleridir (Pehlivanlı, 2000, s.32).

Bütün bunlara rağmen bu dönemde istihbarat faaliyetleri yapılmaya devam edilmiştir. Keşif akınları yapılmış, esirlerden bilgi alınmaya çalışılmış, elçiler aracılığıyla istihbarat toplama faaliyetleri sürdürülmüştür. Mesela Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'ndan önce Bizans ordusunun durumunu öğrenmek amacıyla İbn Muhalleban ile Emîr Savtegin'i Bizans'a elçi olarak göndermiştir (Turan, 2017, s.180). Ayrıca Bizans karargâhından bazı insanlar, Sultan Alp Arslan'a mektup göndererek ordunun önemli bir kısmının kendisiyle olduğunu bildirmişlerdir. Bu kişiler imparatoru yanlış yönlendirmişler ve Bizans ordusunun bölünerek kuvvetlerin ayrılmasını sağlamışlardır. Bu durumu da Sultan Alp Arslan'a bildirmişlerdir (Urfalı Mateos, 1987, ss.142-143; Köymen, 2017, ss.274-275).

Selçukluların tarih sahnesine çıktığı dönem Abbâsîlerin parçalandığı ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yerel hanedanların ortaya çıktığı bir dönemdir. Selçuklular Bağdat'ı ele geçirerek İslâm dünyasına hükmetmeye başlayınca bu hanedanlar Selçuklulara tabii olmuştur. Selçuklular kendilerine tabi olan bu

emîrliklerin itaatinin devam edip etmediğini öğrenmek için farklı istihbarat yollarına başvurmuşlardır. Sultan Alp Arslan'ın bu hanedanlardan biri olan ve 10. yüzyılın sonunda Musul civarında hüküm sürmeye başlayan Ukaylîlerin lideri Müslim B. Kureys'in kâtibi Ebû Cabir B. Saklab ve hacibi Şervin ile gizlice mektuplaşarak Müslim B. Kureys ile ilgili bilgileri onlardan edindiği bilinmektedir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.182).

Bu dönem, henüz Bâtınîler tarafından propaganda faaliyetlerinin çok gizli yürütüldüğü, Alamut'un ele geçirilmediği bir dönem olmasına rağmen Bâtınîlerin faaliyetleri de takip edilmiştir. (Bâtuniyye; Nasları zahir ve batın olarak ayırarak yorumlamalar yapan ve gizli bir şekilde örgütlenerek merkezi yönetime karşı isyan faaliyetleri yürüten gruplara denilmektedir.) (İlhan, 1992, s.191). Nitekim Alp Arslan'ın yakın adamlarından Erdem'in Hurdabe isimli kâtibinin Bâtınî olduğu bilgisi edinilmiş ve bunun üzerine Hurdabe kâtiplikten uzaklaştırılmıştır. Bu da Sultan Alp Arslan Dönemi'nde de istihbarat toplama faaliyetlerinin devam ettiğini göstermektedir (Nizamülmülk, 2017, s.249).

Selçuklular Dönemi'nde yaşayan âlimler ve devlet adamları kaleme aldıkları eserlerinde istihbarat konusuna da değinmişlerdir. Büyük Selçukluların en önemli devlet adamlarının biri olan Nizâmülmülk'ün Siyâsetnâmesi bu noktada önem arz etmektedir. Nizâmülmülk eserinde istihbaratın önemini vurgular. Hükümdarın zamanında gerçekleşen olaylardan haberdar olması gerektiğini ifade eder . Bu amaçla görevlendirilecek olan istihbarat elemanlarının menfaat peşinde koşmayan, tesir altında kalmayan, güvenilir kişiler olması gerektiğini belirtir. (Nizamülmülk, 2017, ss.129-130). Ayrıca ülkede güvenliğin sağlanması için her tarafa tacir, dilenci, sûfi kılığına girmiş casusların gönderilmesi ve onlar aracılığıyla istihbarat toplanması gerektiğini bu sayede herhangi bir olay olmadan önce tedbir alınabileceğini açıklar(Nizamülmülk, 2017, s.142.)

Nizâmülmülk'ün üstünde durduğu başka bir konu da elçilerin görevleridir. Elçilerin görevinin sadece padişahların mektuplarını iletmekten ibaret olmadığını belirtir. Elçilerin gönderildikleri ülkelerde yolların, otlakların ve ırmakların durumunu; o ülkenin padişahının huylarını, zaaflarını, ordusunun mevcudunu, teçhizatını, donanımını ve halkın durumunu öğrenmeleri gerektiğini vurgular. Zira bu bilgiler bir sefer durumunda ordunun işine yarayacağı için öğrenilmesi elzemdir (Nizamülmülk, 2017, s.168).

Bu dönemde devletler arasında yakın ilişkiler kurmak amacıyla siyasi evlilikler yapılmıştır. Sultan Alp Arslan'ın kızı, Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr ile evlenmiştir. Kaynaklara yansıdığına göre Şemsülmülk Nasr, karısını “Sen benim karım değilsin, bana karşı gönderilmiş bir casussun. Kardeşini memleketlerimi tahrip etmesi için tahrik ediyorsun” diyerek casusluk yaptığı iddiasıyla döverek öldürmüştür. Bu da bize o dönemde yapılan siyasi evliliklerin istihbarat amacıyla

yapıldığını ve hanedana mensup kadınların da istihbarat faaliyetinde bulunduğunu göstermektedir (Abû'l Farac, 1945, s.325).

Selçuklular Dönemi'nde iç güvenlik görevlilerinin de istihbarat faaliyetlerinde etkili oldukları görülmektedir. Bunlardan biri de şahnelerdir. Şahne, eyaletlerin ve vilayetlerin emniyet ve asayiş işleri için görevlendirilen askerî valilere denilmekteydi (Merçil, 2010, ss.292-293). Bu kişiler suç tespiti, önlenmesi ve bölgelerinde yaşanabilecek durumların merkeze iletilmesi amacıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bilindiği üzere Bağdat'ta yaşayan Abbâsî halifeleri, Selçukluların Bağdat'a girerek İslâm dünyasındaki hâkimiyeti ele geçirmesinden sonra aslında yegâne işleri olan devlet yönetimini Selçuklulara devretmek durumunda kalmışlardır (el-Hüseyni, 1943, s.12). Ancak halifeler uygun buldukları her fırsatta egemenliklerini tekrar kazanabilmek için Selçuklulara karşı harekete geçmekten geri kalmamışlardır. Bunun farkında olan Selçuklular Bağdat'a tayin ettikleri şahnelere ile halifeyi gözetim altında tutmuşlardır. Bu şahnelere Selçuklular aleyhinde faaliyette bulunan halifelerle ilgili edindikleri bilgileri Selçuklulara ulaştırmışlardır (Ünal, 2019, s.51). Sultan Melikşah'ın vefatından sonra yaşanan uzun taht kavgaları esnasında da taraflar rakiplerinin yapacağı hamleleri bilip ona göre hareket etmek için bilgi toplama yoluna gitmişlerdir. Nitekim Tutuş isyan ettiğinde Halep Emîri Aksungur ile Urfa Emîri Bozan bunu Sultan Berkyaruk'a bildirmişlerdir (Delibalta, 2018, s.105).

Selçukluların inançlarını yaymak için her yolu mübah gören Bâtınilerle olan mücadelelerinde istihbarat faaliyetlerine başvurduğuna daha önce değinilmişti. Bu faaliyetlere Sultan Muhammed Tapar'ın emirlerinden olan Çavlı'nın Bâtınilere karşı yürüttüğü casusluk faaliyeti örnek olarak gösterilebilir. Emîr Çavlı, Râmhürmüz ile Errecân arasındaki yerlerin valisi olarak hüküm sürmekteyken Bâtıniler bu bölgedeki kaleleri ele geçirmeye başladılar. Bâtınilerin Emîr Çavlı'nın bölgesinde bulunan Halincân Kalesi'ni ele geçirmeleri üzerine Emîr Çavlı, adamlarının casusluk faaliyeti yapmaları için bir plan kurdu. Bu plan gereği Emîr Çavlı'nın adamları Bâtınıliği benimsemiş gibi davranarak Bâtınilerin içine sızdılar ve güvenlerini kazandılar. Çavlı da Bâtınileri yanıltmak için Porsukoğullarına bağlı beylerin kendi üstüne yürüyeceği ve kendisinin de onlara karşı koyamayacağı için Hemedân'a gideceğini etrafa yaydı. Bu sırada Bâtınilerin yanına sızan adamlarından biri daha önce yapılan plan gereği Bâtınileri Çavlı'ya karşı harekete geçmeye ikna etti ve harekete geçen Bâtıniler, Çavlı ile karşı karşıya geldiler. Çavlı ve adamları bu Bâtınileri kılıçtan geçirdiler. Bâtınilerin içine sızan bu casusların onlarla ilgili bilgilere de vakıf olduklarına şüphe yoktur (İbnü'l-Esir, 1987, s.263).

Ortaçağ'da istihbarat faaliyetlerinin temelinde insanlar bulunmaktaydı. Bu sebeple elde edinilen bilginin ulaştırılmasında kervansaraylar ve ribâtlar önem taşımaktaydı. Bu dönemde seyahatin 3 ana sebebi vardır. Birincisi ticaret, ikincisi hac veya kutsal mekânları ziyaret, üçüncüsü ise ilim merkezlerini ziyaret etmektir. İstihbarat elemanları kervansaraylarda konaklar ayrıca buraya gelen tüccarlardan,

hacılardan ve ilim amacıyla seyahat edenlerden bilgi edinirlerdi. Sınırdan yahut stratejik bölgelerde askerî amaçlarla inşa edilen ribâtların buldukları ateş kuleleri sayesinde düşmanın hareketini görüp ilgili yere aktarmaları mümkün olabilmekteydi (Yiğit, 2008, ss.76-79; Eryavuz, 2002, ss.299-302). Ayrıca elde edilen haberlerin aktarılmasında at, deve ve güvercinlerden istifade edilmekteydi. Haçlılar 1110 yılında Esarib Kalesi'ni kuşattığında kale komutanının Suriye Selçuklu Meliki Rıdvan'a bu haberi bir güvercinle gönderdiği bilinmektedir (Azîmî, 2006, s.44; Sevim, 2000, s.213).

Selçuklular döneminde askerî istihbarat faaliyetleri de yürütülmüştür. Bunlar keşif akınları, casusluk faaliyetleri, dil alma faaliyetleri, düşman saflarına sokularak ya da taraf değiştirmiş görünümü verilerek yapılmıştır. Henüz devletleşme gerçekleşmeden önce bölge hakkında bilgi edinmek amacıyla 1016 yılında Anadolu'ya keşif akınına çıkan Çağrı Bey, döndüğünde "Rum ülkesinin fethedilebilir olduğu" müjdesini vermiş, bu da sonraki süreçte Selçukluların Anadolu politikasını şekillendirmiştir (Abû'l Farac, 1945, s.293). Bu örnekte de görüldüğü gibi bu dönemde yapılan askerî istihbarat faaliyetleri uzun vadede önemli sonuçlar doğurabilecek nitelikte olmuştur.

SONUÇ

Devletlerin tarih boyunca iç güvenliği sağlamak ve rakip devletlerle mücadelelerde avantaj kazanabilmek için istihbarat faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir. Eski Türklerdeki istihbarat düşüncesi casusluk üzerine kurulmuştur. Elçiler de istihbarat açısından devlete bilgi sağlayan kişilerdir. İslam dünyasında ise istihbarat faaliyetleri Hz. Muhammed Dönemi'nde başlamıştır. Hz. Peygamber'in düşmanın planlarını takip edebilmek için istihbaratla görevlendirdiği elemanlarından dil öğrenmelerini istediği görülmektedir. Düzenli istihbarat çalışmaları Emevîler ile başlamış; Abbâsîler Dönemi'nde ise istihbarat kurumsal olarak gelişme göstermiştir.

Dünya tarihinin kırılma noktalarından biri olan Türklerin İslâmiyet'i kabulünün hemen ardından kurulan ilk Türk-İslâm devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular bozkır mirası ve yaşadıkları coğrafyanın ananeleri çerçevesinde bir istihbarat sistemi kurmuşlardır. Mezkûr devletlerin yöneticileri, hanedan üyelerini takip etmek; rakip devletlerin sosyal, iktisadi, askerî, dinî durumları, hükümdarlarının şahsiyeti ve yaşayışları, halkın eğilimleri, fay hatları hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla elçilerden aldıkları raporlar ile yerleştirdikleri casuslar vasıtasıyla istihbarat faaliyetlerini yürütmüşlerdir. İstihbarat amacıyla devletler arasında siyasi evliliklerin yapılmasıyla kadınların da istihbarat faaliyetlerinde yer aldığını göstermektedir. Bâtınîler gibi amaçlarına ulaşmak için her yolu mübah gören örgütlere sızma yapılarak içerden bilgi temin edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde askerî istihbaratın savaş öncesinde casuslar gönderilene düşmanın su ve yiyecek depoları hakkında bilgi sahibi olunması, bir savaş stratejisinin geliştirilmesinde önemli bir işlevi olmuştur. Düşmana dair bilgilere vakıf olmak

amacıyla karşı tarafın askerleri takip edilerek dil yakalanmaya çalışılmıştır. Yürütülen askerî nitelikteki keşif akınlarının bölgenin tanınmasını sağlayarak uzun vadeli devlet politikalarının belirlenmesinde yol gösterici olduğu görülmektedir.

Dönemin ileri gelen devlet adamları kaleme aldıkları eserlerinde istihbarat konusuna da değinmişlerdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en önemli devlet adamlarından biri olan Nizâmülmülk Siyâsetnâme adlı eserinde istihbaratın önemini vurgulayarak bir hükümdarın gerçekleşen her olaydan zamanında haberdar olması gerektiğini; bu amaçla da ülkenin dört bir tarafına dilenci, tacir, sufi kılığında casuslar göndermesi gerektiğini belirtir. Söz konusu dönemde elçiler de dış istihbarat açısından önem arz etmektedir. Elçiler gittikleri ülkelerin padişahlarının şahsiyetini, ordusunun ve halkının durumunu, ülkenin refah düzeyini ve fay hatlarını öğrenerek ülkeleri adına istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Çalışmada, İslamiyet'in kabulünden sonra devletleşme süreci noktasında başarılı olan Türk-İslam devletlerinin istihbarat faaliyetleri incelenmiştir. Özellikle Gaznelilerin diğer devletlere nazaran daha sistemli bir istihbarat ve casusluk ağı oluşturdukları belirtilmiştir. Bu oluşturulan yapı daha sonraki devletlere de örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın ifade edildiği gibi istihbarat konusuna gerekli önemi verip vermediği konusu tartışılmıştır. Alp Arslan'ın diğer hükümdarların aksine farklı bir istihbarat düşüncesinin olduğu ve bu düşüncesini de kendine özgü geliştirdiği istihbarat mantalitesi ile kullandığı vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abû'l Farac, (1999). Gregory (Bar Hebraeus), Abû'l Farac Tarihi. I. (Ömer Rıza Doğrul, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altungök, A. (2012). "Ortaçağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetleri". Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 8(1), ss.173-211.
- Aşur, S. A. (1995). "Ezher". TDV İslâm Ansiklopedisi. (c. 12, ss. 59-63).
- Avcı, G. (2004). İstihbarat Teknikleri: Aktörleri - Örgütleri ve Açmazları. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Azîmî (2006). Azimi Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler). (Ali Sevim, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başdin, A. – Topçu, E. (2017). "Ortaçağda ihtiyat bağlamında hükümdarın asli bir vazifesi: istihbarat (Yusuf Has Hacib ve Nizamü'l Mülk Evreninde)". Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10, Siirt, ss.560-571.
- Bündârî, (2016). Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi. (Kıvameddin Burslan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Büyükarıslan, M.B. (2020). "Hz. Muhammed'in İstihbârâtî Faaliyetleri Üzerine Bir İnceleme". Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, 8(17), ss.95-118.
- Çelikkol, Y. (2011). "Emeviler Dönemi Şurta (Polis) Teşkilatı ve İstihbarat Birimi Olarak Berid Teşkilatı". e-Journal of New World Sciences Academy, 6(2), ss.321-330.
- Dağ, M. (2012). Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Delibalta, Y. (2018). Selçuklularda İstihbarat. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ekrem, N.H. (1999). Çin Elçisi Chang Chien Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- el-Hüseynî, Nâsr İbn Ali. (1943). Ahbârü'd- Devleti's-Selçûkiyye. (Necati Lugal, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eryavuz, Ş. (2002). "Kervansaray". TDV İslâm Ansiklopedisi. (c. 25, ss. 299-302).
- Genç, R. (1981). Karahanlı Devlet Teşkilatı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Gündüz, T. (2021). *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Harekât, İ. (1992). "Berîd". TDV İslâm Ansiklopedisi, (c. 5, ss. 498-501).
- Huncan, Ö.S. (2011). *Türk Hakanlığı Karahanlılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed (1987). *el-Kâmil fi't-Tarih: İslâm Tarihi*. X. (Abdülkerim Özaydın, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İlhan, A. (1992). "Bâtıniyye". TDV İslâm Ansiklopedisi, (c. 5, ss. 190-194).
- İnalçık, H. (1966). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri". Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss.259-271.
- Kafesoğlu, İ. (1988). "Türkler". İslam Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, c. 12(2), ss.170-279.
- Koç, S. (2019). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gaznelilerde İstihbarat*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Köymen, M. A. (2017). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2004). "Menşur". TDV İslam Ansiklopedisi, (c. 29, ss. 149-150).
- Merçil, E. (2015). *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Merçil, E. (2019). *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Nizâmülmülk, (2017). *Siyasetname*. (Mehmet Kanar, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özcan, A. (1993). "Causus". TDV İslâm Ansiklopedisi, (c. 7, ss. 166-169).
- Özdağ, Ü. (2010). *İstihbarat Teorisi*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Pehlivanlı, H. (2000). "Büyük Selçuklularda İstihbaratçılık". *Bilge Dergisi*, 27, ss.31-35.
- Pehlivanlı, H. (2002). "Eski Türkler Ve Selçuklularda İstihbaratçılık". H. C. Güzel vd. (Ed.), *Türkler*, c. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.279-285.

- Sevim A. (2000). Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, (2011). Mir'atü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular. (Ali Sevim, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2017). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tzu, S. (2019). Savaş Sanatı. (S. Köseoğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Urfalı Mateos, (2000). Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Hrant D. Andreasyan, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, N. (2019). Abbasi Halifesi El-Müsterşid-Billâh ve Dönemi (512/1118-529/1135). (Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2016). Fâtımîler ve Fâtımî Halifeleri. Ankara: Elips Kitap.
- Yılmaz, M. (2016). Erken Dönem İslam Tarihinde Polis Teşkilatı. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2017). "Abbasiler Dönemi Merkez ve Taşra Polis Teşkilat Yapılanmaları". Y. Yiğit (Ed.), Türk Polis Tarihinin Kökenleri Sempozyum Bildirileri, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, ss.125-156.
- Yılmaz, S. (2007). 21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Yiğit, İ. (2008). "Ribât". TDV İslâm Ansiklopedisi, (c.35, ss. 76-79).
- Yusuf Has Hâcib. (2017). Kutadgu Bilig. (A. Çakan, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/istihbarat>